

**XIX საუკუნის უკანასკნელი მეოთხედის აჭარა
დიმიტრი ბაქრაძის მოგზაურობის მიხედვით**

**ADJARA OF THE LAST QUARTER
OF THE XIX CENTURY DIMITRI BAKRADZE
ACCORDING TO THE TRIP**

შალვა შარაშენიძე

საქართველო
ვანის მუნიციპალიტეტი, სოფელი გადიდო

Shalva Sharashenidze
Gaddafi Administrative Unit
Georgia, Vani

ABSTRACT

Well-known scientist Dimitri Bakradze in his work “Archaeological Journey in Guria and Adjara” describes in great detail the historical past of Guria and Adjara, especially Adjara in the last quarter of the XIX century.

In 1873 he applied to the Imperial Academy of Sciences in St. Petersburg with a request to study the Caucasus as a region with historical and ethnographic features at the crossroads of Europe and Asia and indeed in 1874 Dimitri Bakradze traveled to Adjara with the permission and support of the Imperial Academy of Sciences and described it, where a detailed description of Batumi as the central city of Lazistan and its constituencies is given, the object of which we consider because in this case the description work is performed not by an ordinary traveler, but by Dimitri Bakradze, a historian, archaeologist, and ethnographer with specific education, a member-correspondent of the St. Petersburg Academy of Sciences. The researcher will study in detail the land and navigation roads, bridges, natural cover, forms of forest use in Adjara, tell us about the rules of taking blood left in Adjara, Christian customs, etc. It can be said that Dimitri Bakradze does not miss even a small detail of the life of Adjara people during his trip, but it can be emphasized that he pays special attention to the roads in the region, which in our opinion is purposefully implemented.

Keywords: Dimitri Bakradze’s trip, Adjara, land and boat roads, details of Adjara life.

საკვანძო სიტყვები: აჭარა, დიმიტრი ბაქრაძე, მოგზაურობა, XIX საუკუნე, გურია, ლაზისტანის საფაშო.

Keywords: Achara, Dimitri Bakradze, Traveling, XIX century, Guria, Lazistan sanjak.

ცნობილი მეცნიერი დიმიტრი ბაქრაძე ნაშრომში „არქეოლოგიური მოგზაურობა გურიასა და აჭარაში“ საკმაოდ დეტალურად აღწერს გურიისა და აჭარის, განსაკუთრებით კი აჭარის, XIX საუკუნის უკანასკნელი მეოთხედის ისტორიულ წარსულს.

1873 წელს მან პეტერბურგის საიმპერატორო მეცნიერებათა აკადემიას მიმართა თხოვნით კავკასიის, როგორც ევროპისა და აზიის შესაყარზე მდებარე ისტორიული და ეთნოგრაფიული თავისებურებების მქონე რეგიონის, შესწავლის აუცილებლობის შესახებ. მართლაც, 1874 წელს დიმიტრი ბაქრაძე საიმპერატორო მეცნიერებათა აკადემიის ნებართვითა და ხელშეწყობით მოგზაურობს აჭარაში და აღწერს მას, სადაც მოცემულია ბათუმის როგორც ლაზისტანის საფაშოს ცენტრალური ქალაქისა და მასში შემავალი ოლქების დეტალური აღწერა, რომელთა ობიექტურობას ამჟამად მივიჩნევთ, რადგან აღწერით სამუშაოს ამ შემთხვევაში ასრულებს არა რიგითი მოგზაური, არამედ სპეციფიკური განათლების მქონე ისტორიკოსი, არქეოლოგი და ეთნოგრაფი, პეტერბურგის მეცნიერებათა აკადემიის წევრ-კორესპოდენტი დიმიტრი ბაქრაძე, მკვლევარი დეტალურად შეისწავლის აჭარაში არსებულ სახმელეთო და სანაოსნო გზებს, ხიდებს, ბუნებრივ საფარს, ტყით სარგებლობის ფორმებს, მოგვითხრობს აჭარაში შემორჩენილ სისხლის აღების წესზე, ქრისტიანულ ჩვეულებებზე და ა.შ.

წინამდებარე შრომა წარმოადგენს მოკრძალებულ მცდელობას, დიმიტრი ბაქრაძის ზემოთ აღნიშნული აღწერის საფუძველზე, წარმოვაჩინოთ XIX საუკუნის უკანასკნელი მეოთხედის აჭარის ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ყოფის სურათი.

მკვლევარი, ჩურუქ-სუს ანუ (ქართულად) ქობულეთის გავლით, თავდაპირველად ბათუმში ჩადის და აღნიშნავს, რომ ის ადგილი, რომელიც თურქეთის ფარგლებში გავიარე, ორ ოლქში შედის: ჩურუქ-სუს ოლქში ჩოლოქიდან ციხისძირამდე და ბათუმისაში – ციხისძირიდან. ჩურუქ-სუს ოლქი მცირეა; მისი საზღვრებია – ჩრდილოეთით გურია, დასავლეთით – შავი ზღვა, სამხრეთით და აღმოსავლეთით პერანგას ქედი, რომელიც ზემო-ხინოს ზევით აჭარა-ახალციხის ქედს გამოეყოფა, ჩრდილო-აღმოსავლეთიდან სამხრეთ-დასავლეთისაკენ მიემართება და სხვადასხვა მხარეს მრავალ ტოტად იყოფა. ერთი მათგანი, რომელიც ჩურუქ-სუს და აჭარის ოლქების საზღვარია, ზღვაში ეშვება. ციხისძირთან ჩურუქ-სუს ბუნება ისეთივეა, როგორც გურიისა. აქ არ არის მღვრიე მდინარეები და არც ჭაობები. ტყეები აქ ისეთი უღრანია, რომ შიგ ახლოსაც კი ძნელად შეამჩნევ სახლებს, ძველ ციხე-კოშკებსა და ტაძრის ნანგრევებს; თვით მინდვრებზე, სადაც სიმინდი არ უთესიათ – ღომი აქ ცოტაა – მაღალ გვიმრას, შავი ზღვის სანაპიროს ამ შავ ჭირს დაუპყრია ნიადაგი.

გურიის საზღვრიდან ბათუმამდე მოსახლეობა მხოლოდ ქართულია (ჩერქეზების გამოკლებით) და მათი ენა არაფრით არ განსხვავდება გურული კილოსაგან. მცხოვრებთა ტიპი, ტანსაცმელი, ზნე-ჩვეულება ასევე გურულია. ჩურუქ-სუელებს ძალიან კარგად ახსოვთ თავიანთი

ქართული წარმომავლობა და თურქული სახელები აქვთ, მაგრამ ამასთან კვლავ ხმარობენ თავის ძველ ქართულ გვარებს; თანაც ყველა მათგანს შეუძლია დაგისახელოს თავისი სახლიკაცები გურიასა და იმერეთში. აჭარა მეზობელი გურიის სრული კონტრასტია. არც ეკონომიკურად და არც გონებრივად ადგილობრივ მცხოვრებთ ნაბიჯიც არ წარუდგამთ წინ; ისინი უარეს უმეცრებასში არიან, ვიდრე მათი წინაპრები იყვნენ, სანამ თურქები დაიპყრობდნენ. მათ არ აქვთ არც ერთი სასწავლებელი, გარდა მეჩეთთან არსებული უბადრუკი სკოლებისა. მათში უაღრესად მძინვარებს შურისძიება, რისი კვალიც არც წინათ და არც ახლა არ ეტყობათ მათ მონათესავე გურულებს. ამ პერიოდისათვის ჩურუქ-სუ სრულიად გამუსლიმანებულია, თუმცა ქრისტიანობის კვალი ჯერ კიდევ შემორჩენილა; აქ მკვლევარი ნახულობს რამდენიმე ქრისტიანულ ეკლესიას, სახელობრ, სამებაში, ვარჯანულში, ხუცუბანსა და გვარაში. ამასთან, მთელს ჩურუქ-სუსა და გურიაში განსაკუთრებით განთქმული გახლდათ თეთროსანის სახელით ცნობილი გვარას ტაძარი. ადგილობრივ მცხოვრებთ ტაძრების მიმართ შიში შემორჩენილი აქვთ. ჩურუქ-სუ ანუ ქართული ქობულეთი წარსულში გურიის შემადგენლობაში შედიოდა.

ბათუმში დიმიტრი ლაზისტანის ფაშას ხვდება, რომლისგანაც მის გამგებლობაში მყოფ ტერიტორიაზე თავისუფლად გადაადგილების ნებართვას ითხოვს, რაზედაც საწყის ეტაპზე უარს იღებს: ლაზისტანის ფაშა დიმიტრი ბაქრაძეს, როგორც მკვლევარს, უნდობლად უყურებს და, როგორც ჩანს, არცთუ ისე უსაფუძვლოდ; საბოლოოდ, მეჯლისის თანხმობით, როგორც ჩანს, რუსეთის იმპერიასთან გართულების თავიდან აცილების მიზნით, მკვლევარს ოსმალეთის იმპერიის ტერიტორიაზე გადაადგილების საშუალება მიეცა, მაგრამ მეცნიერის მიმართ, როგორც რუსეთის იმპერიის შესაძლო აგენტისადმი, უნდობლობის მომენტი საბოლოოდ მაინც არ განელებულა, რადგან მას მთელი მოგზაურობის პერიოდში მეგზურად, ჩვენი აზრით, ერთგვარ მეთვალყურედ მიუჩინეს ურიადნიკი ალამბრელი ისმაილ გოგიტიძე.

საკუთრივ ბათუმი ამ პერიოდისათვის ლაზისტანის საფაშოს დედაქალაქს წარმოადგენდა; მას მართავდა მუთასარიფი ანუ გუბერნატორი, რომელიც უშუალოდ ემორჩილებოდა პორტას და არაპირდაპირ ტრაპიზონის გენერალ-გუბერნატორს. აღნიშნულ საფაშოში შედიოდა 11 კაზა ანუ ოლქი; ბათუმი, ჩურუქ-სუ, ზემო აჭარა, ქვემო აჭარა, მაჭახელი, ლივანი, გონიო, ხოფა, არხოვე, ემშინა და ათინა. ყოველ ოლქს განაგებს ოლქის უფროსი ანუ კაიმაკამი, რომლის ხელქვეითაა 2-3 მუდირი, იგივე უბნის უფროსი. გარდა ფაშისა, ბათუმში არის მეჯლისი ანუ საგუბერნიო საბჭო, კაიმაკამი, სასამართლო, საბაჟოს სამმართველო და ბატალიონის შტაბსადგომი, რომელიც აგებს სიმაგრეებს. არსებობს ორი სკოლა – თურქული და ბერძნული, სამი მეჩეთი და წმინდა ნიკოლოზის მართლმადიდებლური ეკლესია, რომელიც რუსეთის ვიცეკონსულის ოფიციალური ჩარევის წყალობით აიგო; ეს უკანასკნელი გარემოება, რომ

წმინდა ნიკოლოზის მართმადიდებლური ეკლესია რუსეთის ვიცე-კონსულის მფარველობის ქვეშ იმყოფება, ჩვენი აზრით, იმის ნათელი დასტურია, რომ აღნიშნულ პერიოდში, XIX საუკუნის უკანასკნელ მეოთხედში, ოსმალეთის იმპერია მეორე დიდ იმპერიას – რუსეთს მნიშვნელოვან ანგარიშს უწევს.

ქალაქ ბათუმისა და მისი შემოგარენის აღწერას დიმიტრი შემდგომ ამგვარად აგრძელებს: ქალაქის საუკეთესო ნაწილს ნავმისადგომის მიმდებარე ტერიტორია წარმოადგენს, სადაც განლაგებულია ბერძნებისა და სომხების მაღაზიები და რამდენიმე საკმაოდ რიგიანი კერძო შენობა :ვიცეკონსულის ორსართულიანი სახლი ევროპული გემოვნებით და ლაზი მახმუდის ევროპულ-თურქული ყაიდის სასტუმრო მისი შადრევნით, აბანოთი, ყავახნითა და საბილიარდოთი. ქალაქის ამ ნაწილს აკრავს ადგილობრივი ბაზრები 800-ზე მეტი დუქნით. ლაზისტანის საფაშოდან, მათ შორის ბათუმშიც, შემოაქვთ ინგლისიდან და შვეიცარიიდან – ბამბის ნაწარმი, ალუპოდან და დამასკოდან – აბრეშუმის ქსოვილები, რუსეთიდან – რკინა, ყირიმიდან და საქართველოდან – მატყლი. გარდა ამისა, სხვადასხვა ადგილიდან იღებენ შაქარს, ყავას, პილპილს და სხვა კოლონიურ ნაწარმს: ფოლადს, კალას, ნიშადურსა და ნაირნაირ სასმელებს. აქაური ვაჭრობის მოწმობით, ადგილობრივი მოსახლეობა ნაკლებად ეტანება შემოტანილ საქონელს. რაც შეეხება ექსპორტს, ადგილობრივი მოსახლეობის საჭიროების დაკმაყოფილების შემდეგ, შეიძლება გატანილ იქნას შემდეგი ადგილობრივი პროდუქტის ნაშენი: სიმინდი, 18000 ოყა ბრინჯი, 300 ოყა ყვითელი ცვილი, 10000 ოყა თაფლი, 12000 ოყა თევზის ქონი, 50 თოფი ტილო და ბადე და 5-6 ტვირთი საშენი და საშეშე ხე-ტყე, რაც, თავის მხრივ, მიუთითებს სამეურნეო ცხოვრების განვითარების გარკვეულ ნიშნულზე.

ამ მხარეში საუკეთესო ხარისხის მქონეა ლიმონი, ბრინჯი, ბამბა. აქაურ ბამბას ავადმყოფობა არ უჩნდება და ადგილზე 6 ½ - 7 მან. ღირს ფუთი. ლივანური სელი ფუთი მანეთათ გადის. ბათუმური, ჩურუქსული და განსაკუთრებით ართვინული აბრეშუმი ფუთი 100 მანეთამდე ფასობს. აქაური ცვილი, რომელიც ფუთი 18 მან. ღირს, ოდესასა და კონსტანტინოპოლში გააქვთ. ლივანური ზეთისხილი ფუთი – 3 მანეთი. მნიშვნელოვანი გახლდათ ლაზისტანის საფაშოს ბუნებრივი საფარი საშენი ხე-ტყე. ჩურუქ-სუ იძლეოდა საუკეთესო ხარისხის მუხას, რომელიც საკადონედ გაჰქონდათ კონსტანტინოპოლში. ჭოროხის ხეობა და აჭარა იძლეოდა საუცხოო ხარისხის ბზას, რომელიც ადგილზე ოყა 1 ყურუში ღირდა. ჭოროხზე აცურებდნენ დიდი რაოდენობით წიფლის, ფიჭვის, კაკლისა და წაბლის მორებს; ერთი მორის ღირებულება ადგილზე 30-50 კაპიკს წარმოადგენდა.

დიმიტრი რომ კვლევის დროს განსაკუთრებული სიფრთხილით ეკიდება მიღებულ ინფორმაციას, იქიდან ჩანს, რომ როდესაც მას ბათუმის ადგილობრივი ადმინისტრაციის, სასამართლოსა და საგადასახადო სისტემაზე აწვდის ცნობებს ბათუმის ფაშასთან არსებული მეჯლისის

უხუცესი წევრი, წარმოშობით ლაზი ხასან-აღა, აღნიშნავს: თუმცა ხასან-აღა საღი გონების კაცია, მას არავითარი განათლება არ აქვს, ამიტომ მის ცნობებს საეჭვოდ მივიჩნევ და აღწერაში არ შემაქვს და არ ვეხები ადმინისტრაციის, სასამართლოსა და საგადასახადო სისტემის საკითხებს.

ამ პერიოდში ბათუმის ახლო მიდამოებში მრავალი დანგრეული ტაძრის ნაშთია შემორჩენილი, რომელთაგან დიმიტრი მხოლოდ ერთის – სამების ნახვას ახერხებს. ეკლესიის აღწერისას მკვლევარი აღნიშნავს შემდეგს: მისი სიგრძე ხუთი საყენია. იგი შედგებოდა ჩრდილოეთის კედლისა და დასავლეთის ფრონტინიანი ფასადისაგან, მისი სხვა ნაშთები დანგრეული გახლდათ.

ბათუმიდან დიმიტრი აჭარისწყლისა და ჭოროხის შესაყარამდე სამხრეთ-აღმოსავლეთით მიემართება სოფელ კახაბერსა და ელგეზე გავლით. ბათუმიდან 4-5 ვერსზე ჩნდება მდინარე ჭოროხი, რომელზეც მან იხილა აღმა-დაღმა მსვლელი დატვირთული ნაგები. ასე რომ, ამ დროისთვის ჭოროხი სანაოსნოდ გამოიყენება. გზას, რომლითაც იმგზავრეს, საუკეთესოდ იხსენიებს მკვლევარი. ალაგ-ალაგ იგი დამუშავებულია, ზოგან კი ამუშავებდნენ. აღნიშნული გზა ჯერ ჭოროხის მარჯვენა ნაპირს მიუყვებოდა, შემდეგ კი აჭარის წყლის მარჯვენა ნაპირს გასდევდა, სოფელ დოლოგანის ქვემოთ გადადიოდა ჭოროხის მარცხენა ნაპირზე ზემო მარადიდან, შემდგომ კი კვლავ მარჯვენა ნაპირს იჭერდა, გადიოდა სოფელ ბორჩხაზე თვით ართვინამდე, აქედან იგი გაჰყავთ ბაიბურთამდე, სადაც უერთდება უკვე არსებულ შარაგზას, რომელიც არზრუმსა და ყარსში მიემართება ხასან-კალეს, ანუ ძველი ბასიანის, გავლით აღნიშნული გზის მონაკვეთზე მრავალ ადგილზე მუშაობდნენ მგზავრობის დროს, თურქი ინჟინრის მეთვალყურეობის ქვეშ.

სანაოსნო გზის მნიშვნელობაზე მიუთითებს დიმიტრისეული ცნობა, რომლის მიხედვითაც, მდინარე ჭოროხზე, ართვინსა და მდინარის შესართავს შორის, ორასამდე ბრტყელძირა ნავი, ანუ კაიაკი, დაცურავს (ყველაზე მნიშვნელოვან შენაკადებს ჭოროხი მარჯვნიდან იერთებს. ესენია: თორთომისწყალი, ოლთისწყალი, არტანუჯისწყალი, აჭარისწყალი და სხვა. ნაოსნობა მთელი წლის განმავლობაში შეიძლება, გარდა გაზაფხულისა, როცა თოვლი დნება და დინება ძალზედ სწრაფია. ნავებს ნაძვის ან ფიჭვის ხისგან ამზადებენ; თითო 1500 ყურუშამდე ღირს; ნავის სიგრძე 50 ფუტამდეა, განი შუაში – 4-5 ფუტი. ზევით ასვლას სამი-ოთხი დღე სჭირდება, ხოლო ქვევით ნავსადგურამდე – 8-10 საათი. იტევს 300 ბათმანამდე ტვირთს. ამ ნავებით ეზიდებიან ყველა ადგილობრივ ნაწარმს: ერბოს, ხილს, ტყავს, დახერხილ ფიცრებს, თიხის ჭურჭელსა და კრამიტს, რომლის საუკეთესო ქარხნები ბორჩხაშია.

რაც შეეხება სახმელეთო გზებს, იგი ძირითადად მოკირწყლულია და ძნელად სავალი. ჩურუქ-სუსა და აჭარაში საათში 3-4 ვერსზე მეტის გავლა შეუძლებელია. გზების დეტალური აღწერის შემდგომ, მეცნიერი მნიშვნელოვან ცნობებს გვაწვდის აჭარის სტუმართმოყვარეობის შესახებ.

აჭარასა და ჩურუქ-სუში სტუმართმოყვარეობა წმინდა საქმედ ითვლება რა ეროვნების და სჯულის არ უნდა იყოს სტუმარი, საიდანაც არ უნდა მოდიოდეს და რა დროსაც არ უნდა მოვიდეს, დღისით თუ ღამით, უნდა მიიღონ სტუმრად, თუნდაც სახლში მხოლოდ მანდილოსნები იყვნენ. საღორეთს ზემოთ მოსახლეობა მეტია და სოფლებიც უფრო ხშირია; ყოველ სოფელში სახლის წინ ბოსტანი აქვთ, სადაც უთესიათ მწვანელი, ხახვი, ბარდა, ლობიო, კიტრი და სხვა ბოსტნეული. სახლები, ძირითადად, წაბლის გვხვდება, ქვისაც, რუხი პორფირისა, რომელიც ყველაზე მეტად გავრცელებული საშენი მასალაა აჭარაში. ყოველ მოსახლეს საკუთარი ნადელი აქვს, ხოლო ტყე საერთო საკუთრებაა.

მკვლევარი განსაკუთრებულ ინტერესს იჩენს ქედას მიმართ. აღწერისას აღნიშნავს: ქედა აჭარისწყლის ორივე ნაპირზე მდებარე დასახლებული ადგილია, რომელსაც ვახუშტი იხსენიებს „მცირე ქალაქის მსგავს დაზად; მოსახლენი არიან ვაჭარნი“. აქ არსებობს 20-30 დუქნიანი ბაზარი, სადაც იშოვება ყავა, ჩაი და სხვა წვრილმანი. ქედა ოთხი უბნისგან შედგება: საკუთრივ ქედა, ასანური, ორცვა, მარცხენა და გულები. მარჯვენა ნაპირზე, მიუხედავად დიდი ინტერესისა, რადგან ჯერ კიდევ XVIII საუკუნის დამდეგს დიდი ყურადღება მიაპყრო მას ვახუშტი ბატონიშვილმა, მრავალი საინტერესო ძეგლი ეგულებოდა იქ, მაგრამ მნიშვნელოვანი და საინტერესო ვერაფერი ვიხილე, – აღნიშნავს დიმიტრი ბაქრაძე; მხოლოდ ასანურში ვნახე ეკლესიის საძირკველი, პატარა, მიტოვებული, კვადრატული ციხე ზეგ თავდგირიძისა და სოფელ ზენდიდში ბეჟან-ოღლის ანუ ბეჟანიშვილის დიდი ორსართულიანი თეთრი სახლი. ზემოთ, გულებისწყლის სათავესთან კი – დაკიდებული კლდის მსგავსი ძველებური ციხის ნანგრევი. აქ დიმიტრი ბინავდება გვარად დიასამიძესთან, რომლის ინფორმაციით, ზენდიდსა და გულებში არავითარი ძველი ეკლესიის ნანგრევი არ ეგულება: ასეთი ეკლესიები თამარ მეფის აშენებული იყო ზემო სოფლებში – დონდალოში, ჭვანასა და შუახევში, რომლებიც დიდი ხანია დაშალეს. ხშირად მათ მეჩეთზე, ანუ ჯამეზე, იყენებდნენ. ჩემს ახალგაზრდობაში ჩვენ ვლოცულობდით ქრისტიანული ეკლესიის ნანგრევებზე, ვიცოდით, რომ ჩვენი მამა-პაპანი ქრისტიანები იყვნენ და ახლა კი აჭარლებს ეს ადგილები შიშს ჰგვრით; ბევრი მათგანი ვერ ბედავს, მიუახლოვდეს. მათი ძველი ქრისტიანული ჩვეულებიდან ზოგი რამ დღემდე შემორჩენილა; მაგალითად, კვერცხის შეღებვა სააღდგომოდ; ახსოვთ ქრისტიანული დღესასწაულებიც, მაგრამ ეს ყველაფერი დავიწყებას ეძლევა. 30 წლის წინ თურქულად მხოლოდ ვაჭრობის მიმდევარი ხალხი საუბრობდა, ჩვენი ქალები ახლაც არ საუბრობენ თურქულად; რაც შეეხება მამაკაცებს, დღეს თურქული ენა ყველამ იცის. გურჯი ენაზე წერა-კითხვა თითქმის დავიწყებულია: იგი ჯერ კიდევ შემორჩენილია ზოგიერთ ბეგს და, განსაკუთრებით, მათ ცოლებს. აჭარაში ცხოვრება რთულდება. წინათ მეტი შეძლება გვექონდა; ადრე მოსავლის მხოლოდ მიათედს გვახდევინებდნენ, ახლა კი, ტყის გარდა, ყველაფერს გადასახადი აქვს: მოსავალზე წინანდელი

ათისთავი დარჩა, ძროხაზე 5 ყურუში, ხოლო ცხვარზე ყურუში მიაქვთ. ძალიან გვიჭირს. მარილი საყოველთაოდ საჭირო რამ, რომელიც ახალციხიდან და შეკვეთილიდან მოგვექონდა, 10 ყურუშად ოყა; ახლა მისი ყიდვა მხოლოდ ბათუმშია მოსახერხებელი სამ-ოთხჯერ უფრო ძვირად. აქვე დიმიტრი მოგვითხრობს საქორწინო ჩვეულების შესახებ, რომელიც ქართული წინასაქორწინო წეს-ჩვეულების იდენტურია: შუამავალი, მზვითევი, მშობლებს შორის მოლაპარაკება, დაწინდვა და მისი ცერემონია, რომელიც შემონახულია არა მარტო აჭარაში, არამედ ყველგან ამ მხარის ქართველ მუსლიმანებში. რაც შეეხება ქალთა მდგომარეობას, როგორც მშობლების, ასევე ქმრის ოჯახში, დიმიტრი ძალზე სავალალოდ მიიჩნევს, რადგან იგი მუხლჩაუხრელად შრომობს ოჯახში, მაგრამ მაინც უუფლებო არსებაა; უუფლებო არა იმდენად, ყურანის მოძღვრებით, რამდენადაც უმეცარი მოსახლეობის შეხედულებით; მას წართმეული აქვს უფლება, იფიქროს და იმოქმედოს თავისი შეხედულებისამებრ, მამაკაცს შეუძლია მრავალცოლიანობა, თუმცა ამ უფლებით მხოლოდ ზოგიერთი ბეგი სარგებლობს. მას შეუძლია, თვითნებურად ქალი გააგდოს ოჯახიდან, რომელსაც მიაქვს მზითევი და შეუძლია, შვილები წაიყვანოს 7 წლამდე; ქალს მეჩეთში შესვლა არ შეუძლია, გარდა, როგორც ამბობენ, ერთი დღისა წელიწადში. შეხვედრისას ჩადრს ისწორებენ და ხშირად ზურგსაც კი გაქცევენ. აქედან გამომდინარე, ქალის უფლებრიობის არავითარი წესი არ იცავს.

შემდგომ დიმიტრი გაივლის სოფლებს: ზვარე, ვარჯანისი, აბუქეთი ცხმორისის პირდაპირ, სადაც ნახულობს ძველ ხიდს, შემდგომ ჭვანას, რომელიც ძველი ხიდივთვე უკავშირდება დონდალოს. დონდალო საინტერესოა იმით, რომ მას (დონდალოს) ქვემოთ ყველა აჭარელი შეიარაღებული დადის, ზევით კი – არა. აქედან იწყება უფრო მოხერხებული გზები, რომლებიც დამუშავებულია ზემო აჭარის ძლიერი და გავლენიანი მფლობელის შერიფ-ბეგ ხიმშიაშვილის განკარგულებით. დონდალო ახლა ქვემო და ზემო აჭარის საზღვარია.

შემდეგ მკვლევარი სხალთაში მიემართება, გაივლის ხიდს, რომელიც ხალთისწყლის ორივე ნაპირს აკავშირებს. ასეთი ხიდები აჭარაში ყველგან გვხვდება, სახელდობრ: საღორესთან, ქედაში, ცხმორისში, დონდალოში, ჭვანასა და ფურტიოში ასევე ჩურუქ-სუს მთიან ნაწილშიც საუკეთესო ხიდებს წარმოადგენს. მათი სიგრძეა 40 და სიგანე 4 არშინი, ორიგინალური კონსტრუქციით, უმოაჯიროდ და უბურჯოდ აგებული; მხოლოდ ერთს, სახელდობრ ქედის ხიდს, აქვს შუაში ბურჯი. სხალთაში ყოფნისას დიმიტრი აწყდება ფრიად საინტერესო ფაქტს. სხალთის ეკლესიის დათვალიერებისას მას თან ახლდა მოლა-ალი. გარედან დათვალიერების შედეგ დიმიტრის დახმარება დასჭირდა შიგ შესასვლელად. გალავანთან მდგომი მოლა დამახეზაზე უკან გაიქცა. როდესაც დიმიტრიმ მიზეზი ჰკითხა, მოლამ უპასუხა: აქ შესვლას ვერც ერთი მოლა ვერ ბედავს, რადგან ათი წლის წინ ეს ეკლესია მეჩეთად გადაკეთდა. ზემოდან ჩამოვარდნილმა ქვამ ჯერ

ერთი მოლა მოკლა, რამდენიმე ხნის შემდეგ – მეორე, ბოლოს კი – მესამე. ამიტომ ეკლესია მიატოვეს. თუ თქვენი წინაპრების სალოცავი ასე გსჯით მისი შებილწვისათვის, რატომ არ უფრთხილდებით მას? მოლამ დიმიტრის ვერაფერი ვერ უპასუხა. მიუხედავად მნიშვნელოვანი დაზიანებისა, სხალთის ტაძარს მკვლევარი ერთ-ერთ საუკეთესო ძეგლად მიიჩნევს. საბოლოოდ იგი აჭარის საზღვრებზეც საუბრობს: აჭარას ჩრდილოეთით და დასავლეთით საზღვრავს ჯერ ახლანდელი ახალციხე – მესხეთის, იგივე აჭარა-ახალციხის ქედი, ხოლო შემდგომ პერანგას მთაგრეხილი, აღმოსავლეთით – არსიანის ქედი, სამხრეთით – შავშეთის ქედი, ხოლო ჩრდილო-აღმოსავლეთიდან ზემო აჭარას გარს ეკვრის აჭარა – ახალციხისა და არსიანის ქედები.

ამდენად, შეიძლება ითქვას, რომ დიმიტრი ბაქრაძეს აღნიშნული მოგზაურობის დროს შეუმჩნეველი არ რჩება აჭარელთა ყოფა-ცხოვრების უმნიშვნელო დეტალიც კი, თუმცა შეიძლება ხაზგასმით ითქვას, რომ იგი განსაკუთრებულ ყურადღებას იჩენს მხარეში არსებული სამიმოსვლო გზების მიმართ, რაც, ჩვენი აზრით, მიზანმიმართულად ხორციელდება, რომელიც, როგორც ჩანს (დიმიტრი ბაქრაძის მოგზაურობიდან უახლოეს პერიოდში განხორციელდა კიდევ), პერსპექტივაში ითვალისწინებდა ქალაქ ბათუმისა და მიმდებარე ტერიტორიის ანექსიის შესაძლებლობას რუსეთის იმპერიის მიერ.

გამოყენებული ლიტერატურა

ბაქრაძე 1987: ბაქრაძე დ., არქეოლოგიური მოგზაურობა გურიასა და აჭარაში. ბათუმი, 1987.